

Oksana Mykytenko

National Academy of Sciences of Ukraine, Ukraine

ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-7613-8557>

Інскрипти свідчать: оглядаючи домашню бібліотеку Івана Микитенка

Inscriptions Testify: Examining the Home Library of Ivan Mykytenko

Abstract

Book inscriptions can be understood as one of historical and culturally important categories of ego-documents. This article studies inscriptions and dedications in the collection of books which belonged to the prominent Ukrainian writer Ivan Mykytenko (1897–1937), who perished during Stalin's repressions. The books were given to Mykytenko at various times by his Ukrainian and foreign colleagues – writers, artists, translators, theatre agents and cultural workers. Book inscriptions testify to creative contacts among the writers, bring to light the literary and artistic life of the country, speak about true friendships and false appreciation in the time of trial. During the totalitarian regime, the home library of Ivan Mykytenko was saved by the writer's family; and now it is one of the unique collections of the 1920s–1930s in Ukraine. This topic raises the question of familial memory and the tragedy of the Ukrainian cultural elite. As the evidence of continuous and essential international literary contacts within the national cultural tradition, book inscriptions become a manifestation of creative and friendly ties between writers from different countries despite the threats of totalitarianism.

Keywords: Ivan Mykytenko, literary heritage, inscriptions, letters, Ludmil Stoianov, totalitarian regime.

Дослідники его-документів роблять наголос на значенні матеріалів приватного походження як складових історичного дискурсу, що крізь призму одиничної людської долі висвітлюють події

національного буття¹. До різноманітних категорій его-документів, якими вважаються на сьогодні мемуари, автобіографії, щоденники особистого походження, подорожні нотатки, листування тощо, варто долучити дарчі написи (автографи, інскрипти) у бібліотечних колекціях, зокрема з письменницьких приватних (домашніх) бібліотек. Разом із літературним архівом митця, бібліотечні зібрання (часом досить об'ємні) і, зокрема, дарчі написи, стають фактологічним матеріалом не лише для розкриття творчої лабораторії митця, але й свідчать про міжособистісні стосунки у письменницькому середовищі, події літературного життя країни. Важливі як документи особистісного сприйняття подій крізь призму часу, автобіографічної пам'яті, пережитих емоцій², вони дають зрозуміти сенс конкретної людської долі в контексті історії.

Для кожної людини – як і для країни – настає час „збирати каміння”. Особливо якщо доля її була настільки пов'язана з долею країни, як це було в житті українського письменника Івана Кіндратовича Микитенка (1897–1937) – одного з когорти Розстріляного Відродження. У розпал сталінських репресій – 18 жовтня 1937 р. НКВД інсценувало його самогубство. Йому щойно виповнилося 40 років. У нього залишилися дружина і восьмирічний син.

Протягом однієї доби, 3–4 жовтня 1937 року, людину, громадянина, митця зневажено, оббріхано, позбавлено партійного і професійного статусу (виключено з ВКП-б, виведено зі складу керівних органів письменницької організації, знято з посади головного редактора журналу „Радянська література”), несамохіть виведено з квартири, в якій він попрощався дружиною і сином, і – зникнення, невідомість на роки й десятиліття³.

¹ A. Shvets, „Ja takozh pala zhertvoiu viiny”: viina v memuarnomu naratyvi Kostiantyny Malyskoi [v:] „Studia Polsko-Ukraińskie”, red. Walentyna Sobol, Wydawnictwa Uniwersytetu Warszawskiego, Warszawa 2023, nr 10, s. 191.

² Ibidem, s. 192.

³ V. Bondar, *Horde slovo pro cholovika i batka* [v:] Z. Kraian, „Ia bula shchaslyva z toboiu”: spohady; O. Mykytenko, *Trahedia idealiv: 1897–1937–1997: ese*, Vydavets Lysenko V. F., Kropyvnytskyi 2017, s. 3.

Івану Микитенку було відпущено лише п'ятнадцять років творчого життя – надзвичайно насиченого, яскравого і самобутнього, і ніби відчуваючи це, письменник працював, випереджаючи час. Відомий український літературознавець Степан Крижанівський пізніше напише:

Скільки зроблено за ці п'ятнадцять років! Вірші, поеми, оповідання, повісті, роман, п'єси (дев'ять закінчених, безліч задуманих!), статті, нариси, виступи, листи – шість томів далеко ще не повного зібрання творів. Але є також еманация людської енергії, яка поки що не піддається обліку: це духовний, емоціональний вплив на свідомість свого покоління⁴.

Цей уплив виявився, зокрема, у величезній організаційній діяльності молодого письменника – спочатку як керівника одеської філії літературного об'єднання ГАРТ, а після переїзду до Харкова у 1926 р. як керівника літературної організації ВУСПП – Всеукраїнської спілки пролетарських письменників, від 1934 р. – Спілки письменників України. Тоді ж столицю України було перенесено до Києва, куди з родиною переїхав І. Микитенко, якого було обрано відповідальним секретарем Спілки радянських письменників України. Він часто виступає на зборах, конференціях і з'їздах письменників у Харкові, Києві, Москві, Мінську, як учасник міжнародного руху пролетарської літератури та один із секретарів МБРЛ (Міжнародного бюро революційної літератури, з 1930 р. – Міжнародного об'єднання революційних письменників) виїздить за кордон, активно виступає за єднання прогресивних літературних сил Європи.

Саме в Одесі, у роки навчання в медичному інституті в 1922–26 рр., з'являються перші публікації І. Микитенка, серед яких збірка оповідань „На сонячних гонах” (Харків, 1926). Крім навчання і творчої роботи, він бере участь у створенні одеського українського драматичного театру, два роки завідує в ньому літературною частиною, а також працює в одеському відділенні

⁴ S. Kryzhanivskyi, *Dostoinyi pamiati nashchadkiv [uryvok]* [v:] Ivan Mykytenko: *albom*, Radianska shkola, Kyiv 1985, s. 8.

Етнографічної комісії УАН, активно займається громадською роботою – очолює окружну комісію по боротьбі з безпритульністю, часто буває в рідному селі на Кіровоградщині, виступає зі статтями в селянській газеті тощо. А писати в перші роки творчого життя доводилося „в умовах, що для писання нібито дуже мало підходили (в тісній кухні [комунальної квартири – О. М.], серед примусів, ночами, коли кухня звільнялася)”⁵.

Пам’ятаю, – згадував письменник Павло Усенко, – на першому з’їзді ВУСППу стало питання про керівника організації, питання, яке за того-часних неспокійних умов не було для всіх нас байдужим. Ще мало письменників із значним творчим доробком, із набутих за роки авторитетом <...> І хоч яким був теж молодим Іван Кіндратович, всі одногослоно зійшлися на його імені, обравши його секретарем новоутвореної організації... Мене, як і багатьох інших, завжди вражали його життєлюбство, енергія, творчий неспокій, цілеспрямованість і насти́йність у задумах, праці⁶.

Але передовсім – чесність у житті і у творчості, відданість справі розвитку української літератури.

Безпосереднім свідком подій тих років стала домашня бібліотека Івана Микитенка, яка почала складатися ще в Одесі й постійно поповнювалася упродовж всього життя письменника. У Харкові, де І. Микитенко як один із організаторів і керівників ВУСПП-у, ВОАПП-у, а від 1932–34 рр. – Спілки радянських письменників, мешкав у славетному будинку літераторів „Слово”, а згодом у Києві – у не менш відомому письменницькому „РОЛІТ-і”, де побувало чимало колег-літераторів, іноземних гостей. І знову квартира письменника поповнювалася книжками українською та іншими мовами, найрізноманітнішими періодичними виданнями тих років. Сьогодні вона вважається однією з найбільших книгозбірень своєї доби і нараховує понад 29 тисяч книг і журналів.

⁵ І. Mykytenko, *Zibrannia tvoriv: u 6 t., t. 6 Krytyka, publicystyka, vybrani lysty 1923–1937*, Naukova dumka, Kyiv 1965, s. 391.

⁶ P. Usenko, *Liudyna nevycherpnoi enerhii [uryvok]* [v:] Ivan Mykytenko: *albom*, op. cit., s. 8.

Огляд її вимагає окремої уваги, водночас варто зазначити, що центральний розділ книгозбірні – це широка україніка, історія і література XIX–XX ст., а також комплекти нині раритетних журналів („Вапліте”, „Гарт”, „Життя й революція”, „Літературний ярмарок”, „Критика”, „Нова генерація”, „Пролітфронт”, „Червоний шлях” та ін.). Широко представлено багатотомні видання класики від античності до сучасності, що здійснювалися наприкінці 1920-х рр., у період розквіту українського художнього перекладу, а також література з філософії, історії, соціології, літературознавства, критики, мистецтвознавства, суспільно-політичних питань тощо. Ця література була потрібна письменникові в його праці, у багатьох книжках є його підкреслення й позначки. Коли в 1930-х рр. спровоковане політичними процесами так зване „самоочищення” бібліотек набуло загального характеру, а їхні власники мусили спалювати або ночами потайки виносити книжки зі своїх приватних бібліотек на смітник, тут зберігалися такі заборонені й вилучені автори, як Д. Багалій, В. Винниченко, Б. Грінченко, М. Грушевський, С. Єфремов, І. Кириленко, Г. Коцюба, І. Кулик, О. Олесь, І. Підмогильний, В. Свідзинський, М. Хвильовий та ін.⁷ Урятована і збережена родиною письменника (у тоталітарний період та під час окупації Києва в роки Другої світової війни) – це нині „чи не єдина, принаймні найкоштовніша книжкова пам’ятка Розстріляного Відродження”⁸, особливо враховуючи, що в державних зібраннях (і навіть спецфондах) примірники міжвоєнного періоду найчастіше через ідеологічні перепони ставали дефектними. В останні роки бібліотека І. Микитенка поетапно переходить у фонди Національної бібліотеки України ім. В. І. Вернадського.

⁷ О. Mykytenko, *Vriatovana vid pohromu: dolia biblioteki Ivana Mykytenka* [v:] *Darchi napysy v bibliotetsi Ivana Mykytenka: kataloh*, uklad. O. Mykytenko, Instytut istorii Ukrainy NAN Ukrainy, Kyiv 2007, s. 16.

⁸ S. Bilokin, *Chas zbyraty kaminnia: na shliakhakh ukrainskoho bibliofilstva* [v:] *ibid.*, s. 13.

Як зауважив син письменника Олег Микитенко, окреслюючи історію бібліотеки, її склад та основні тематичні розділи, книжки з дарчими написами в її складі дозволяють простежити зв'язки власника із сучасниками, розкривають стосунки І. Микитенка з його оточенням, дають матеріал як для вивчення особистості письменника, так і самої літератури тієї доби⁹. Водночас усвідомлення літературних взаємозв'язків стає запорукою більш повного вивчення літературного процесу, зокрема у слов'янських країнах¹⁰.

І. Микитенко спеціально не збирав автографи, але в його бібліотеці відкладалася чимала кількість книжок із дарчими написами сучасників – письменників, критиків, науковців, діячів мистецтва – як українських, так і башкирських, білоруських, болгарських, вірменських, грузинських, данських, есперанто, єврейських, німецьких, осетинських, російських, французьких, чеських, угорських. Представлені в одній збірці, яку видав Центр культурологічних студій Інституту історії НАН України у 2007 р., ці написи – від товарисько-дружніх, щирих і жартівливо-розкутих до офіційно лаконічних і пафосно-революційних, а інколи запопадливо підлабузницьких – справляють сьогодні дивне враження. Відома трагічна доля більшості з авторів інскриптів, які, як і адресат, підуть із життя у роки репресій. Захоплюємося щирістю тих, котрі збережуть гідність, дружні почуття та пам'ять про Микитенка на довгі роки. Вражає улесливість та марнославство інших, котрі невдовзі зречуться свого „дорогого друга” і назвуть письменника націоналістом, троцькістом, „ворогом народу”, виливатимуть на І. Микитенка потоки наклепів і злоби...

Підкреслюючи важливість дарчих написів у книгозбірні Івана Микитенка, О. Микитенко зазначав, що за ними

можна простежити, як налагоджував І. Микитенко зв'язки й контакти з представниками літератур інших країн і народів. Вони можуть свідчити

⁹ О. Mykytenko, *Vriatovana vid pohromu...*, op. cit., s. 33.

¹⁰ V. Zakharzhevskaja, *Ludmil Stoianov. Ot simvolizma k sotsialisticheskomu realizmu*, Naukova dumka, Kiev 1982, s. 140.

про коло друзів Івана Микитенка і про ставлення до нього його сучасників; вони різні в залежності від близькості автора до І. Микитенка, деякі з них стосуються якихось невідомих нам обставин, деякі проливають нове світло на існуючі стосунки між письменниками. Крім усього іншого, дарчі написи важливі у біографічному плані, оскільки у більшості випадків дозволяють точно зафіксувати, де й коли перебував І. Микитенко у той день, коли йому була подарована та чи інша книжка¹¹.

Нашу увагу привернули болгарські інскрипти у бібліотеці І. Микитенка, яких не так багато, але кожен із них є цікавим і важливим, зокрема з огляду на міжслов'янські літературні зв'язки та тодішні завдання українського національно-культурного розвитку. Хронологічно перший дарчий напис належить болгарському письменникові Марку Марчевському (Марко Маринов Марков, 1898–1962), який у 1925–34 рр. жив у СРСР, закінчив аспірантуру Інституту літератури ім. Тараса Шевченка, був одним із ініціаторів створення болгарської секції ВУСПП-у. У листопаді 1930 р. М. Марчевський брав участь у Міжнародній конференції революційних і пролетарських письменників у Харкові, де зустрічався з І. Микитенком. Враховуючи, що „в міжнародній пресі про українську літературу на той час майже нічого не писалося, переклади з української на іноземні мови були надзвичайно малочисельні”, цей письменницький форум представив українську літературу, яка для більшості делегатів була „справжньою terra incognita”¹², а відтак відіграв значну роль у розвитку світової літератури, зібравши представників літератур СРСР, а також двадцяти двох зарубіжних літератур Європи, Азії, Америки й Африки. Про „революційне бачення світу як своєрідний радар”, що був властивий „молодому, як і всім нам” І. Микитенку, згадував пізніше один із учасників конференції, угорський письменник Антал Гідаш¹³.

¹¹ О. Mykytenko, *Vriatovana vid pohromu...*, op. cit., s. 33.

¹² О. Mykytenko, *Shliakhamy druzhby: literaturno-krytychni statti*, Radianskyi pysmennyk, Kyiv 1985, s. 18.

¹³ A. Gidash, *Buly i budut [uryvok] [v:] Ivan Mykytenko: albom...*, op. cit., s. 14.

Під час або відразу після Харківської конференції болгарин М. Марчевський і подарував І. Микитенку свою щойно видану у Харкові болгарською мовою книгу оповідань і повістей „Бунт” із дарчим написом: „За спомен на талантливия Украински пролетарски писател И. Микитенко. М. Марчевски” [На пам’ять талановитому українському пролетарському письменникові І. Микитенку]¹⁴. Замість передмови було подано вступну статтю Г. Бакалова¹⁵, лекціями якого – „науковими за змістом і патетичними за формою”, як пише один із його слухачів у Харківському Інституті червоної професури, захоплювалися в ті роки чимало українських літераторів. В. Захаржевська наводить лист одного з них – Володимира Кузьмича (книжок якого з дарчими написами також чимало у бібліотеці І. Микитенка) до редактора болгарського тижневика „Литературен преглед” Людмила Стоянова, в якому автор ділиться своїми враженнями від розповідей Г. Бакалова про Х. Ботева і І. Вазова, П. Славейкова, Х. Смирненського і Г. Мілева, К. Кюлавкова і М. Марчевського, підкреслюючи, що лекції „поеднувалися з аналізом соціальної боротьби за ідеали людства”, а також висловлює глибоку подяку болгарським „братам по професії” за можливість ознайомити болгарський народ із творами українських письменників¹⁶.

Як відомо, у цей період – у „червоні тридцяті роки” – в Україні зростає інтерес до „революційного мистецтва” Болгарії, у першу чергу літератури. Наголошується на необхідності зміцнення літературного взаємообміну, на сторінках української періодики з’являється чимало імен болгарських письменників, друкуються збірники поезії, видається болгарський альманах „Подъем”, а також збірник болгарських письменників – членів ВУСПП-у „Първа ударна”, де виступали К. Кюлавков, М. Марчевський, Д. Марков, Н. Фуклев, И. Мавроди,

¹⁴ М. Marchevski, *Bunt: rasskazy i povesti*, Ukrderzhizdat, Kharkov 1930.

¹⁵ G. Bakalov, *Vmesto predgovor st. „Klasovata voina v blgarskata literatura”* [v:] М. Marchevski, *Bunt: rasskazy i povesti*, Kharkiv, 1930, s. 3–16.

¹⁶ V. Zakharzhevskaja, *op. cit.*, s. 141.

А. Кетков¹⁷. Крім того, поглиблюється перекладацька співпраця та поживляються особисті контакти між українськими і болгарськими літераторами.

Чимало з них могли повторити слова болгарського письменника Л. Стоянова (1888–1973): „Тридцяті роки мали для мене особливе значення”¹⁸. Саме цей період був для письменника „найбільш плідним”¹⁹. Уже на той час Стоянов є автором низки збірок поезії і прози, драматургом і перекладачем, публіцистом і громадським діячем. У багатьох виданнях виходили його статті, написані, як свідчить В. Злиднєв, у „кращих традиціях болгарської публіцистики”²⁰, чимало з яких і сьогодні звучать актуально. Цей чинник Л. Стоянов пізніше пояснить своїм прагненням висловити через літературну публіцистику, яка перебуває у безпосередньому контакті з величезною читацькою масою, ту „істину”, котра є „виразом внутрішньої необхідності розуму й серця до спілкування”. Оскільки, на його переконання, письменник почуває себе „боржником народу, якому винен те, що в нього відняли – істину”²¹. Через багато років Л. Стоянов очолить Спілку болгарських письменників, братиме участь у створенні нових літературних видань, його буде обрано академіком Болгарської академії наук та депутатом Народних зборів Болгарії, він керуватиме Інститутом літератури, буде членом Усесвітньої ради миру.

Прикладом плідних творчих взаємин стали зустрічі Л. Стоянова та І. Микитенка. Вони познайомилися на Міжнародному антифашистському конгресі письменників на захист культури, що відбувся влітку 1935 р. в Парижі. Майже 180 письменників з тридцяти восьми країн Європи, Азії і Америки були його

¹⁷ Ibid., s. 142.

¹⁸ L. Stoianov, *Mytets i chas* [v:] „Vsesvit”, 1972, № 9, s. 161.

¹⁹ V. Zlydnev, *Ludmil Stoianov – pisatel i chelovek* [v:] L. Stoianov, *Izbrannoe*, per. s bolg., Pravda, Moskva, 1983, s. 8.

²⁰ Ibid.

²¹ L. Stoianov, *Naivdydatnisha podiia suchasnoi istorii* [v:] „Vsesvit”, 1967, № 10, s. 9.

учасниками, а організаторами виступили Анрі Барбюс, Ромен Роллан, Максим Горький та ін. Тоді ж Микитенко знайомиться з Миколою Глущенком, відомим українським художником, який також був делегатом Міжнародного антифашистського конгресу і тоді ж подарував письменникові виданий у Парижі художній альбом із присвятою „т. Микитенко щиро від Миколи Глущенка. Червень 1935”. У 1937 р. у Києві Глущенко напише портрет І. Микитенка.

„Наші зустрічі у 1935 р., – згадував Л. Стоянов, – були нечасті, але змістовні. Іван Микитенко поспішав оглянути визначні місця Парижа і вечорами в готелі захоплено розповідав про все побачене. Окрім нього, я потоваришував тоді ж з Павлом Тичиною і Петром Панчем, дружні почуття до яких лишили в мені незгасимі сліди...”²² І. Микитенко, як відомо, очолював на конгресі українську делегацію, до складу якої входили П. Тичина, П. Панч та О. Корнійчук.

Для Л. Стоянова, у житті і творчості якого була Друга балканська війна (1913), котру він пройшов рядовим піхотинцем, учасником штикових атак на Калиманському полі, переживши епідемію холери і поневіряння по госпіталах, що потім буде описано ним у повісті „Холера” (1935), а також Перша світова війна (1915–1918), в якій він брав участь спочатку як артилерист, а потім як кореспондент на Македонському фронті, – участь у Конгресі в Парижі не була випадковою. Так само була вона невідповідною для І. Микитенка, який у 1914 р., щойно закінчивши за скороченою програмою у зв’язку з початком війни Херсонську військово-фельдшерську школу (куди приймали переважно солдатських дітей і сиріт і де вони вчилися чотири роки, одержуючи середню медичну освіту), іде на фронт і служить у діючій армії лікарським помічником. Після демобілізації у 1918 р. І. Микитенко декілька років працював у лікарнях і фельдшерських пунктах на Кіровоградщині, брав участь у боротьбі з епідеміями висипного тифу.

²² L. Stoianov, *Liudyna z shchyrym sertsem* [v:] „Vsesvit”, 1967, № 6, s. 89.

На Конгресі у Парижі, коли І. Микитенка та Л. Стоянова було обрано до складу бюро Міжнародної асоціації письменників на захист культури, вони виступали з промовами в обговоренні проблеми „Нація і культура”. Л. Стоянов у промові підкреслив значення культурного надбання людства, наголосивши, зокрема, на ролі болгарської літератури, яка дала слов'янським народам азбуку і писемність, нагадав про прогресивну роль в історії Європи богумільського руху, висловив переконання, що обов'язок письменника – протистояти „краху культури”. „Я сказав, – згадував пізніше в інтерв'ю українському часопису «Всесвіт» Л. Стоянов, – культура – це поєднання найкращих традицій людського співжиття, боротьба за прогрес, який рухає людське суспільство в безпеці”²³.

Відомо, що для самого Л. Стоянова публікація у 1935 р. повісті „Холера” та участь у конгресі виявилася вкрай небезпечними, – у Болгарії було розпочато цькування письменника як „національного зрадника” та „ворога народу”, а через пару днів після повернення до Софії, 29 липня 1935 р., на одній з центральних вулиць міста – Раковського, на нього було здійснено напад і по-звірячому, до півсмерті, побито залізним дротом. Поліція розпочала слідство, яке не дало результатів. З цього приводу Л. Стоянов звертається з відкритим листом „На моїх нападателях”, який було 11 серпня 1935 р. надруковано в газеті „Победа”²⁴. Стоянова неодноразово заарештовують, висилають, також забороняють писати і навіть ставити своє ім'я на творах, які він редагував²⁵.

Про небезпеку для Європи і культури, викликану „філософією динозаврів, озброєних танками”, що „проголошують лозунг крові й заліза”, говорив у Парижі і І. Микитенко. Говорив, як завжди, пристрасно і щиро, переконаний, що „бути художником,

²³ L. Styoianov, *Mytets i chas...*, op. cit., s. 161.

²⁴ K. Zidarov, *Ludmil Stoitianov. Kritiko-biografichen ocherk*, Blgarski pisatel, Sofia 1958, s. 38.

²⁵ L. Stoitianov, *Pisliamova* [v:] L. Stoitianov, *Vybrani tvory*, Derzh. vyd-vo khud. lit-ry, Kyiv 1952, s. 382.

не захищаючи світової культури, так само неможливо, як жити, не дихаючи”²⁶. Говорив про „многовікову культуру мого народу”, боротьбу українців за національну незалежність, національний характер української літератури та її місце серед інших літератур Європи, „полонізацію українських дітей” і зменшення українських шкіл на Західній Україні, про значення рідної мови та про роль літературного перекладу. Промова І. Микитенка „Нація і культура”²⁷ наступного 1936 р. буде викладена Л. Стояновим у книзі-щоденнику „Съвремена Европа. Фашизм – Култура – Антифашизм: Дневникъ на едно патуване до Париж по поводъ международния конгресъ на писателите за защита на култура”²⁸.

У цьому щоденнику Л. Стоянов не лише подав хронологію подій та виступів учасників конгресу, ухвалених рішень тощо, але й майстерно відтворив колорит епохи, змалював яскраві картинки з життя Парижу, королівських палаців, описав маловідомі історичні факти та враження від подорожі. Автор занотовує розмови із різними людьми – від попутників у поїзді або перехожих на паризьких вулицях, у кав’ярнях чи парках – до письменників, які розповідають про накладі своїх видань і свої гонорари, і часто, змальовуючи людські характери, не уникає іронічного погляду. Невеличка книга і сьогодні читається з величезним інтересом і свідчить про „блискучий публіцистичний талант”²⁹ її автора, – вона знаходиться у бібліотеці І. Микитенка. Подаровано її було того ж року, під час першого приїзду Л. Стоянова з дружиною М. Грубешлієвою до СРСР на запрошення Спілки письменників, коли вони, після творчих зустрічей у Москві та Ленінграді, у листопаді 1936 р. були гостями І. Микитенка в Києві, про що говорить і зроблений тоді ж дарчий напис: „На

²⁶ I. Mykytenko, *Zibrannia tvoriv...*, op. cit., s. 383.

²⁷ Ibid., s. 323–326.

²⁸ L. Stoianov, *Svremena Evropa. Fashizm – Kultura – Antifashizm: Dnevnik na edno patuvane do Parizh po povod mezhdunarodnia kongres na pisatelite za zashita na kultura*, Biblioteka „Kultura”, Sofia 1936.

²⁹ V. Zlydnev, op. cit., s. 7.

другаря Ів. Микитенко съ приятелско чувство 16.XI.1936 Киев Людмилъ Стоянов” [Товаришеві Ів. Микитенкові з дружнім почуттям 16.XI.1936 Київ Людмил Стоянов].

Трохи більше ніж за півроку Л. Стоянов і І. Микитенко знову зустрілися. Ця зустріч відбулася влітку 1937 р. на Другому міжнародному антифашистському конгресі письменників в Іспанії, на заключному засіданні якого І. Микитенка було обрано членом Міжнародного бюро. „Проблема нації і культури, – наголошував у своїй промові І. Микитенко, – звучить для мене як проблема життя”. Захист культури є „внутрішньою потребою, людським обов’язком” для письменника, який повинен „уміти перш за все бачити світ [розрядка автора – О. М.]”, оскільки „справжнє мистецтво – інтернаціональне і є виразом душі народу”³⁰. І в цих словах Микитенка немає пози або пафосу, бо єдино прийнятним для нього було переконання, що „народ – єдиний творець життя і могутності”, що „все чуже народу у всіх галузях народного життя приречено до смерті”³¹. Цю думку він послідовно обстоював, заперечуючи погляди щодо „обмеженості сприйнятливості маси” або „вузькості кола її розуміння” і називав „халтурою” те, що „спотворює неповторну дійсність”³².

„На конгресі в Іспанії, – згадував Л. Стоянов, – в Барселоні й Валенсії, де відбувалися перші засідання, і пізніше в Мадриді – ми з Іваном Микитенком, а також з Олексієм Толстим, Олександром Фадєєвим, Іллею Еренбургом, Михайлом Кольцовим та іншими радянськими письменниками і ще багатьма славнозвісними людьми з Європи, Азії й Латинської Америки, пережили 15 незабутніх днів”. Слухаючи промову І. Микитенка на пленарному засіданні – „говорив він не поспішаючи, але й без затримки”, кожен пересвідчувався у його занепокоєнні не лише „справами української літератури, але усього світового літературного процесу”, а коли І. Микитенко інколи розповідав

³⁰ І. Mykytenko, *Zibrannia tvoriv...*, op. cit., s. 383.

³¹ Ibid., s. 384.

³² Ibid., s. 397.

про себе, здавалося, що „цьому справжньому синові сонячної України судилося блискуче майбутнє в літературі”³³. Чи було тоді передчуття, що це була остання зустріч? „Залишаючи іспанську землю, ми обнялися й поцілувалися з Микитенком, як справжні друзі, і більше ніколи вже не бачились”³⁴.

Через тридцять років Л. Стоянов у спогадах повернеться до цих зустрічей і згадуватиме риси І. Микитенка як письменника й людини, що вразили його найбільше. Йому запам’яталися „красномовні і цікаві” розповіді І. Микитенка, коли після напружених засідань у Мадриді він був „справжньою душею наших теплих зустрічей”, а „його товариство ми вважали святом”, розповіді про земляків-письменників, про твори української літератури. Микитенко „задушевно розповідав” про Україну, про українські народні пісні, про поезії Тараса Шевченка. „Мене дивувала, вірніше – радувала його скромність, – зізнається Л. Стоянов, – його небажання говорити про власну персону, про свої творчі успіхи”, натомість обличчя його завжди „світлішало у привітному усміху”, коли Іван Микитенко розповідав про рідне село, про свої пригоди або книжки.

Як справжній митець, Л. Стоянов тонко відчув основну, мабуть, рису характеру І. Микитенка, який завжди дуже вимогливо ставився до себе, вимагав щирості як у творчості, так і в людських стосунках. В одному з листів він виголосив своє переконання, що звучить як життєве кредо письменника: „Давайте говорити по щирості, бо без цього говорити взагалі не можна”³⁵. Критично оцінювати себе здатна тільки сильна, розумна, впевнена у своїй правоті людина, яка не зупиняється на досягнутому і працює наполегливо завжди, а, як зізнавався І. Микитенко в листі до одного зі своїх кореспондентів, – „працюю я годин по чотирнадцять, по шістнадцять на добу,

³³ L. Stoianov, *Liudyna z shchyrym sertsem* [v:] *Soniachni hony. Spohady pro I. Mykytenka*, upor. ta prym. O. Mykytenko, Dnipro, Kyiv 1967, s. 112–113.

³⁴ Ibidem, s. 114.

³⁵ I. Mykytenko, *Zibrannia tvoriv...*, op. cit., s. 529.

пишу нові книжки”. „...Раніше, коли голодував, писав швидше і зразу ж прагнув надрукувати. А коли не друкували, думав, що з а т и р а ю т ь. Тепер б о ю с ь друкувати!” [розрядка автора – О. М.]. Він із гумором міг сказати про себе: „Тепер я відомий письменник, так, принаймні, пишуть про мене критики”³⁶, а в іншому листі до російського адресата щиро зізнавався: „...вообще я не могу назвать ни одного своего произведения, которое меня удовлетворяло бы”³⁷.

На пропозицію Л. Стоянова, яку з його п’єс варто перекласти болгарською мовою і показати в Болгарії, І. Микитенко жартома відповів – „Дівчат нашої країни”. Тоді ж М. Грубешлієва запропонувала зробити болгарський переклад цієї п’єси, яка з успіхом ішла на багатьох сценах. „Людина з щирим серцем” – так названо присвячені І. Микитенкові спогади болгарського письменника, що увійшли у збірник „Сонячні гони” та були надруковані в часописі „Всесвіт”.

Людмил Стоянов та Марія Грубешлієва неодноразово були авторами і гостями часопису „Всесвіт”, заступником і головним редактором якого довгий час був Олег Микитенко. Їх єднали теплі і дружні стосунки. Неодноразово Л. Стоянов надсилав через „Всесвіт” українським читачам і Україні свій „щирий уклін від болгарського друга”, „закоханого у вашу щасливу батьківщину”³⁸. А під час подорожі Олега Івановича Микитенка до Болгарії у 1967 р. вони сердечно вітали його у своєму домі, згадували зустрічі з Іваном Микитенком. Тоді ж господар подарував гостю академічне видання свого „чудового віршованого перекладу «Слова о полку Ігореве»”³⁹ – „Песен за похода на Игор, Игор Святославич внук Олегов” (Софія, 1954)⁴⁰, зробивши дарчий

³⁶ Ibidem, s. 471.

³⁷ Ibidem, s. 534.

³⁸ L. Stoianov, *Zarubizhni diiachi literatury i mystetstva pro Radiansku Ukrainu* [v:] „Vsesvit”, 1967, № 12, s. 13.

³⁹ V. Zlydnev, op. cit., s. 11.

⁴⁰ L. Stoianov, *Pesen za pokhoda na Igor Sviatoslavych vnuk Olegov*, prev. L. Stoianov, Izd. na Bylgarskata akad. na naukite, Sofia 1954.

напис: „На другаря Олег Микитенко, за спомин от дружбата ни с Иван Кондратиевич Микитенко, бележет украински писател, в Испания на Конгреса за защита на културата в 1937 г. Людмил Стоянов. 11.10.1967 София” [Другові Олегові Микитенку, на згадку про нашу дружбу з Іваном Кіндратовичем Микитенком, визначним українським письменником, в Іспанії на Конгресі на захист культури у 1937 р. Людмил Стоянов. 11.10.1967. Софія]. Це розкішне з кольоровими ілюстраціями і мальованим форзацем видання зберігається сьогодні в бібліотеці І. Микитенка.

...Людині не дано обирати час, в якому вона живе, але тільки від неї залежить, який слід вона залишить по собі в пам'яті інших. Дарчі написи домашньої бібліотеки Івана Микитенка стають такими „німими” красномовними свідками – людей та епохи.

References

- Bakalov G., *Vmesto predgovor st. „Klasovata voina v blgarskata literatura”* [v:] Marchevski M., *Bunt: rasskazy i povesti*, Kharkiv, 1930.
- Bilokin S., *Chas zbyraty kaminnia: na shliakhakh ukrainskoho bibliofilstva* [v:] *Darchi napysy v bibliotetsi Ivana Mykytenka: kataloh*, układ. O. Mykytenko, Instytut istorii Ukrainy NAN Ukrainy, Kyiv 2007, s. 5–14.
- Bondar V., *Horde slovo pro cholovika i batka* [v:] Kraian Z., „*Ia bula shchaslyva z toboiu*”: *spohady*; Mykytenko O., *Trahedia idealiv: 1897–1937–1997: ese*, Vydavets Lysenko V. F., Kropyvnytskyi 2017, s. 3–4.
- Gidash A., *Buly i budut [uryvok]* [v:] *Ivan Mykytenko: albom*, Radianska shkola, Kyiv 1985, s. 14.
- Kryzhanivskyi S., *Dostoinyi pamiati nashchadkiv [uryvok]* [v:] *Ivan Mykytenko: albom*, Radianska shkola, Kyiv 1985, s. 8.
- Marchevski M., *Bunt: rasskazy i povesti*, Ukrderzhizdat, Kharkov 1930.
- Mykytenko I., *Zibrannia tvoriv: u 6 t., t. 6 Krytyka, publicystyka, vybrani lysty 1923–1937*, Naukova dumka, Kyiv 1965.
- Mykytenko O., *Shliakhamy druzhby: literaturno-krytychni statti*, Radianskyi pysmennyk, Kyiv 1985.
- Mykytenko O., *Vriatovana vid pohromu: dolia biblioteky Ivana Mykytenka* [v:] *Darchi napysy v bibliotetsi Ivana Mykytenka: kataloh*, układ. O. Mykytenko, Instytut istorii Ukrainy NAN Ukrainy, Kyiv 2007, s. 15–38.

- Shvets A., „*Ja takozh pala zhertvoiu viiny*”: viina v memuarnomu naratyvi Kostiantyny Malyskoi [v:] „*Studia Polsko-Ukraińskie*”, red. Walentyna Sobol, Wydawnictwa Uniwersytetu Warszawskiego, Warszawa 2023, nr 10, s. 190–212.
- Stoianov L., *Zarubizhni diiachi literatury i mystetstva pro Radiansku Ukrainu* [v:] „*Vsesvit*”, 1967, № 12, s. 12–13.
- Stoianov L., *Liudyna z shchyrym sertsem* [v:] *Soniachni hony. Spohady pro I. Mykytenka*, upor. ta prym. O. Mykytenko, Dnipro, Kyiv 1967, s. 112–114.
- Stoianov L., *Liudyna z shchyrym sertsem* [v:] „*Vsesvit*”, 1967, № 6, s. 89–90.
- Stoianov L., *Mytets i chas* [v:] „*Vsesvit*”, 1972, № 9, s. 159–162.
- Stoianov L., *Naivvydatnisha podiia suchasnoi istorii* [v:] „*Vsesvit*”, 1967, № 10, s. 8–9.
- Stoianov L., *Pisliamova* [v:] Stoianov L., *Vybrani tvory*, Derzh. vyd-vo khud. lit-ry, Kyiv 1952, s. 381–382.
- Usenko P., *Liudyna nevycherpnoi enerhii [uryvok]* [v:] *Ivan Mykytenko: albom*, Radianska shkola, Kyiv 1985, s. 8.
- Zakharzhevskaia V., *Ludmil Stoianov. Ot simvolizma k sotsialisticheskomu realizmu*, Naukova dumka, Kiev 1982.
- Zidarov K., *Ludmil Stoianov. Kritiko-biografichen ocherk*, Blgarski pisatel, Sofia 1958.
- Zlydnev V., *Ludmil Stoianov – pisatel i chelovek* [v:] Stoianov L., *Izbrannoe*, per. s bolg., Pravda, Moskva, 1983, s. 3–12.